

شناسایی و تحلیل خال‌های موجود در پژوهش‌های انجام شده در زمینه آموزش قرآن

زهره جعفری فرا^۱: پژوهشگر مرکز مطالعات سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور وابسته به جهاد دانشگاهی
زهرانقی زاده: پژوهشگر مرکز مطالعات سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور وابسته به جهاد دانشگاهی

دوفصلنامه تخصصی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم

سال هشتم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، صص ۴۷-۷۰

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۰۶/۱۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۶/۱۰/۱۹

چکیده

در کشور ما، به اقتضای جایگاه خاص دین اسلام در فرهنگ مردم ایران و جایگاه ویژه قرآن در اعتقادات دینی، باید آموزش قرآن مورد توجه خاص همگان باشد تا شرایط لازم برای تحقق اهداف این درس فراهم آید. از این رو، درس قرآن، در بین دروس مختلف دوره‌های تحصیلی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پژوهش حاضر، بنا دارد تا با مروری بر پژوهش‌های پیشین مرتبط با برنامه‌های آموزش قرآن در مقطع تحصیلی ابتدایی، خال‌ها و شکاف‌های موجود در این تحقیقات را شناسایی و تحلیل کند. به منظور تحقق این هدف، از روش مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده است. بدین ترتیب، ابتدا مروری بر پژوهش‌های انجام شده در زمینه آموزش قرآن در مقطع تحصیلی ابتدایی صورت گرفت. پس از مرور اولیه این تحقیقات، حیطه‌های کار شده و حیطه‌های کار نشده (خال‌ها) آن‌ها در سه بعد اهداف آموزش قرآن، روش تحقیق و جامعه آماری این تحقیقات شناسایی و استخراج گردیدند. بر اساس یافته‌های این پژوهش، به نظر می‌رسد در تحقیقات انجام شده، بیشتر بر روخوانی و روان‌خوانی به عنوان اهداف برنامه‌های آموزش قرآن در مدارس ابتدایی تأکید شده، و اهدافی مانند درک معنا و سبک زندگی در این تحقیقات کمتر مدنظر قرار گرفته‌اند. بسیاری از تحقیقات پیشین با روش‌های کمی انجام شده و تعداد کمی از این تحقیقات با استفاده از روش‌های تحقیق کیفی و بخصوص روش آمیخته (کمی-کیفی) اجرا شده‌اند. همچنین، نقش دانش‌آموزان و معلمان در تحقیقات پیشین بسیار پررنگ‌تر از نقش والدین، متخصصان تعلیم و تربیت و متخصصان علوم قرآنی است و بیشتر تحقیقات پیشین مورد بررسی در تحقیق حاضر، در مقاطع تحصیلی ابتدایی انجام شده‌اند، و مقاطع تحصیلی متوسطه اول و دوم در این تحقیقات تا حد زیادی نادیده گرفته شده‌اند.

کلید واژه‌ها: آموزش قرآن، پژوهش، خال، مقطع تحصیلی ابتدایی

۱. مقدمه

تعلیم و تربیت همواره یکی از مهم‌ترین مسائل پیش روی بشر بوده و هدف عمده پیامبران، امامان و صالحان نیز تربیت صحیح آدمی بوده است. این تربیت صحیح دارای ابعاد گوناگون جسمانی، عاطفی، اخلاقی، عقلانی و دینی است. از آنجایی که نظام تعلیم و تربیت در کشور ما اسلامی است، بعد دینی به‌عنوان یکی از ابعاد بنیادی و مهم‌ترین بعد تعلیم و تربیت مورد نظر برنامه‌ریزان نظام تربیتی است (میرزا محمدی و همکاران، ۱۳۹۱). اهمیت این بعد را می‌توان در اهداف مصوب دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۸۵، ص. ۲۶) به روشنی مشاهده کرد بگونه‌ای که کمال انسان در نظام تعلیم و تربیت اسلامی را رسیدن به قرب الهی می‌داند (همان منبع).

از این رو، انتظار می‌رود برنامه‌ریزان درسی بتوانند محتوای مناسب را برای پوشش دادن به بعد دینی تعلیم و تربیت و نیل به هدف فوق در قالب دروس مشخص تدوین و ارائه کنند. یکی از این دروس، قرآن است (میرزا محمدی و همکاران، ۱۳۹۱). درسی که در پی آن است تا راهی روشن، مطمئن و دائمی برای انس و ارتباط همه مردم با قرآن کریم که به بهره‌گیری مادام‌العمر ایشان از هدایت کتاب الهی منجر شود، باز کند (وکیل، ۱۳۸۸). لذا، انتظار می‌رود که در نظام تعلیم و تربیت اسلامی جایگاه ویژه‌ای برای آن در تمامی مقاطع تحصیلی در نظر گرفته شود و همچنین زمینه بهره‌گیری مستقیم و دائمی از قرآن کریم برای همه دانش‌آموزان فراهم شود (میرزا محمدی و همکاران، ۱۳۹۱؛ وکیل، ۱۳۸۸).

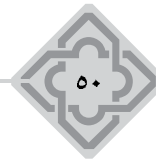
این درس، قرآن، در دوره تحصیلی ابتدایی از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شاید یکی از مهم‌ترین دلایل اهمیت فوق این باشد که این دوران به‌عنوان اساس و پایه آموزش و پرورش تلقی می‌شود، نیازمند سرمایه‌گذاری است و باید منابع مهم و قابل توجهی را به آن اختصاص داد (ارغوانی، ۱۳۹۱). لذا، از همان دوران ابتدایی، باید نسبت به آشنایی کودک با قرآن اقدام کرد، و این کتاب آسمانی را وارد زندگی وی کرد. بر همین اساس است که در اهداف اعتقادی (به‌عنوان اولین بخش از اهداف) دوره ابتدایی، به صراحت بیان شده که دانش آموز پس از دوره ابتدایی باید قادر باشد قرآن را از رو بخواند و با ترجمه برخی از سوره‌ها نیز آشنایی داشته باشد (میرزا محمدی و همکاران، ۱۳۹۲). در خصوص وضعیت آموزش قرآن در مدارس کشور به‌طور عام و مقطع تحصیلی ابتدایی به‌طور خاص، پژوهش‌های زیادی در زمان‌های مختلف، با موضوعات متفاوت، روش‌های متنوع و جامعه آماری متفاوت، انجام شده و پژوهشگران مختلف در این زمینه پا به عرصه میدان نهاده و یافته‌های حاصل از تحقیقات خود را برای سایرین به اشتراک گذاشته‌اند. مروری گذرا بر تحقیقات انجام شده در زمینه آموزش قرآن و وضعیت موجود آن‌ها در مدارس، نشانگر وجود برخی خلأها و نقص‌ها در زمینه اهداف، موضوعات، روش تحقیق، جامعه آماری، افراد و محدوده جغرافیایی، و حتی بازه زمانی انجام این تحقیقات نیز هستند. بر همین اساس پژوهش حاضر بنا دارد تا ضمن مروری اجمالی و گذرا بر پژوهش‌های پیشین انجام شده در این زمینه، خلأهای موجود در آن‌ها را شناسایی و تحلیل کند. در راستای تحقق هدف فوق، پژوهش حاضر می‌خواهد به سوالات ذیل پاسخ گوید:

- ۱) چه خلأهایی در اهداف تحقیقات پیشین آموزش قرآن در مقطع تحصیلی ابتدایی وجود دارد؟
- ۲) چه خلأهایی در روش‌های انجام تحقیقات پیشین آموزش قرآن در مقطع تحصیلی ابتدایی وجود دارد؟
- ۳) چه خلأهایی در جامعه آماری، افراد و محدوده جغرافیایی، تحقیقات پیشین آموزش قرآن در مقطع تحصیلی ابتدایی وجود دارد؟

در ادامه تحقیق حاضر، مروری بر تحقیقات قبلی انجام شده در زمینه وضعیت آموزش قرآن در مدارس صورت گرفته است. این تحقیقات را می‌توان به چهار دسته کلی تقسیم کرد. دسته اول، تحقیقاتی هستند که درون‌داد برنامه‌های آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. دسته دوم تحقیقاتی هستند که فرایند برنامه‌های آموزش قرآن را مورد بررسی قرار داده‌اند. دسته سوم تحقیقات مربوط به بررسی نتایج و برونداد برنامه‌های آموزش قرآن هستند و دسته چهارم نیز تحقیقاتی هستند که به‌صورت ترکیبی به بررسی درون‌داد، فرایند و برونداد برنامه‌های آموزش قرآن پرداخته‌اند. در ادامه هریک از این تحقیقات به تفکیک دسته‌های مورد نظر گزارش شده‌اند.

۱.۱. دسته اول: تحقیقات مربوط به درون‌داد برنامه‌های آموزش قرآن

تحقیقات این دسته تحقیقاتی هستند که درون‌دادهای، ورودی‌های نظام آموزشی مثل دانش آموزان، معلمان، اهداف و محتوا، آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. جدول ۱ خلاصه‌ای از مهم‌ترین نتایج برخی از این تحقیقات را گزارش می‌کند.

جدول ۱: تحقیقات مربوط به بررسی درونداد آموزش قرآن

عنوان تحقیق/نویسنده/سال/روش تحقیق/جامعه آماری	نویسنده؛ سال؛ روش تحقیق؛ نتایج
۱. بررسی عوامل مؤثر در موفقیت دانش آموزان در درس قرآن سال دوم مدارس راهنمایی شهر مشهد/حاجی زاهدی/۱۳۷۷/علی - مقایسه ای/دانش آموزان	عوامل مدرسه‌ای (معلم، فعالیت‌های فوق برنامه، امکانات آموزشی) نسبت به عوامل خارج از مدرسه (خانواده، کلاس‌های اضافی، معلم خصوصی) نقش بیشتری در موفقیت دانش آموزان در درس قرآن دارند.
۲. بررسی تأثیر کتاب هدیه‌های آسمانی پایه دوم و سوم ابتدایی روی رشد معنوی دانش آموزان پالش/۱۳۹۴/پیمایش/معلمان	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که محتوا و تصاویر کتاب‌های آسمانی رشد معنوی دانش آموزان را که آشنایی با خدا، قرآن، نماز، پیامبر و امامان در نظر گرفته شده است، بالا می‌برد و در آنان ایجاد انگیزه و رغبت می‌نماید.
۳. بررسی مقوله‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های بخوانیم، مدنی، هدیه‌های آسمانی و قرآن پایه‌های سوم تا پنجم ابتدایی/درامی/۱۳۹۰/تحلیل محتوا/کتابهای بخوانیم، مدنی، هدیه‌های آسمانی	متابقی نتایج این پژوهش، علی‌رغم اهمیت نهاد آموزش و پرورش در فرایند تربیت متربیان و نیز محوریت اساسی کتب درسی در جریان تعلیم و تربیت در کتاب‌های درسی، به مسئله مهمی چون تربیت اخلاقی به‌طور جدی و علمی پرداخته نشده است.
۴. بررسی میزان توجه به مؤلفه خلاقیت در برنامه درسی قرآن کریم پایه چهارم و پنجم ابتدایی/آفا شیری/۱۳۹۱/تحلیل محتوا/برنامه درسی قرآن کریم پایه چهارم و پنجم	نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که، در بخش اهداف، میزان هم‌خوانی اهداف برنامه درسی قرآن با مؤلفه‌های خلاقیت در حد ۳۶/۹۳ درصد و ناچیز بوده است. در تحلیل محتوای کتب آموزش قرآن نیز میانگین میزان هم‌خوانی ۸/۱۲ درصد و در کتب راهنمای معلم نیز میانگین میزان هم‌خوانی ۱۹/۶۱ درصد بوده است، که نشانگر کم‌توجهی به مؤلفه خلاقیت در هر یک از این بخش‌ها بوده است. در بخش تصاویر نیز به میزان ۸۳/۳۳ درصد به مؤلفه‌های خلاقیت توجه شده است.
۵. تحلیل و ارزشیابی سی‌دی‌های چندرسانه‌ای آموزش قرآن بر اساس استانداردهای طراحی و تولید چندرسانه‌ای‌های آموزشی/اشراقی/۱۳۸۸/تمامی چندرسانه‌ای‌های آموزش قرآن	نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که، بر اساس استانداردهای آموزشی: نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای کوثر، سلیم، صراط، قصص قرآن، گنجینه نور، مانند، معارج و نهج‌القرآن در وضعیت نامطلوب قرار دارند و تنها نرم‌افزار چندرسانه‌ای صبا در وضعیت نسبتاً مطلوب قرار دارد.
۶. بررسی مقایسه‌ای مؤلفه‌های فرهنگ کار در کتب درسی دوره آموزش ابتدایی و روش تدریس مربیان/چهارباشلو/۱۳۸۸/آمیخته (کیفی/کمی)/کتب درسی و معلمان	نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که توجه متعادل و جامعی به عناصر و مؤلفه‌های فرهنگ کار، در میان کتاب‌های مورد بررسی دیده نشده است، و در بین کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی، کتاب فارسی با بیشترین فراوانی و کتاب قرآن با کمترین فراوانی از آن عناصر و مؤلفه‌های فرهنگ کار بهره گرفته‌اند.
۷. بررسی محتوای کتاب جدید التالیف هدیه آسمانی پایه سوم ابتدایی از دیدگاه معلمان شهرستان خوی/خدرلو/۱۳۸۴/توصیفی-پیمایشی/معلمان زن و مرد پایه سوم ابتدایی	محتوای کتاب با توجه به عوامل مؤثر در یادگیری، نیازها و شرایط جامعه انتخاب و سازماندهی شده است اما با توجه به اهداف دینی در این دوره، اصول و معیارهای تنظیم محتوا و اهمیت موضوع درس دینی انتخاب سازماندهی نشده است
۸. کاربرد تصویر سازی در آموزش قرآن به کودکان دبستانی/روحانی/۱۳۹۳/تحلیل محتوا	رساله حاضر با عنوان کاربرد تصویر سازی در آموزش قرآن به کودکان دبستانی در نظر دارد تا با ارائه مفاهیم و نظریات و همچنین با تحلیل تصویر سازی‌هایی که در کتاب‌های مصور قرآن توسط خود کودکان انجام شده است، به این هدف نزدیک می‌شود که آموزش قرآن به کودکان پایه ابتدایی به وسیله تصویر سازی موجب فهم عمیق تر مفاهیم قرآن می‌شود.

همانگونه که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود، ۸ تحقیق از تحقیقات پیشین، دروندادهای آموزش قرآن در مقطع تحصیلی ابتدایی را بررسی کرده‌اند. در بخش یافته‌های تحقیق حاضر، خلاصه‌ای تجمیعی از نتایج همه این تحقیقات ارائه شده است.

۲.۱، ۲. دسته دوم: تحقیقات مربوط به فرایند برنامه‌های آموزش قرآن

تحقیقات این دسته تحقیقاتی هستند که فرایند، روش‌های تدریس و روش‌های انتقال محتوا، آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. جدول ۲ خلاصه‌ای از مهم‌ترین نتایج برخی از این تحقیقات را نشان می‌دهد.

جدول ۲: تحقیقات مربوط به بررسی فرآیند آموزش قرآن

عنوان تحقیق / نویسنده / سال / روش تحقیق / جامعه آماری	نتایج
۱. بررسی عوامل مؤثر بر روخوانی، روان‌خوانی و انس با قرآن دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان هیرمند از دیدگاه دبیران / صفرزایی / ۱۳۹۲ / نیمه آزمایشی / معلمان	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، در زمینه روخوانی و روان‌خوانی بین دو گروه آزمایش و کنترل در روش تدریس بخش بخش خوانی و روش تمرین و تکرار، تفاوت معناداری مشاهده شد. بگونه‌ای که میانگین روخوانی گروه آزمایش بیشتر از میانگین روخوانی گروه کنترل بوده است. اما در مؤلفه انس با قرآن، بین این دو گروه تفاوت معناداری مشاهده نشد. در زمینه روخوانی و روان‌خوانی، بین گروه‌های مورد نظر در روش تدریس ارزشیابی مثبت بر اساس تفاوت‌های فردی، و تشویق‌های کلامی و غیر کلامی تفاوت معناداری مشاهده نشد. اما در مؤلفه انس با قرآن بین دو گروه آزمایش و کنترل در زمینه روش تدریس ارزشیابی مثبت بر اساس تفاوت‌های فردی و تشویق‌های کلامی و غیر کلامی تفاوت مشاهده شده معنادار بوده است بگونه‌ای که میانگین انس با قرآن در این روش‌ها در گروه آزمایش بیشتر از گروه کنترل بوده است.
۲. بررسی تأثیر آموزش چندرسانه‌ای قرآن در میزان یادگیری-یادداری درس قرآن دانش‌آموزان پسر با نیازهای ویژه ذهنی پایه ششم ابتدایی شهر اراک در سال تحصیلی ۹۴-۹۳ / پناهی / ۱۳۹۴ / شبهه آزمایشی / دانش‌آموزان	نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که، در همه مؤلفه‌های پژوهش (بخش بخش خواندن کلمات، روخوانی و روان‌خوانی، ترجمه و حفظ) تفاوت معنی‌داری بین نمرات پیش آزمون و پس آزمون مشاهده می‌شود. هر چند در دو گروه - گروه تحت آموزش سنتی و گروه تحت آموزش چندرسانه‌ای- میزان یاددهی-یادگیری در شروع آموزش بهبود یافته بوده است، اما گروه چندرسانه‌ای نسبت به گروه آموزش سنتی در مؤلفه‌های مورد بررسی موفق‌تر بوده‌اند.
۳. مطالعه میزان بکارگیری روش‌های آموزش قرآن در دوره ابتدایی از دیدگاه معلمان شهر اسدآباد / فتوحی / ۱۳۹۱ / پیمایش / معلمان	نتایج این پژوهش نشان داد، میزان تأکید بر روش تمرین و تکرار، روش اشاره‌ای، روش شنیداری، روش گروهی، روش قصه‌گویی و روش نمایشی در آموزش قرآن در دوره ابتدایی در حد زیاد است. یافته‌های این تحقیق همچنین نشان داد که، بیشترین تأکید بر روش شنیداری و کمترین تأکید بر روش‌های قصه‌گویی و گروهی است.
۴. طراحی الگوی اثر بخشی عوامل آموزشی مبتنی بر وب به منظور تسهیل‌سازی عامل یادگیری در درس قرآن / احمد مخبر / ۱۳۹۳ / مطالعه اسنادی، تحلیل محتوا، آزمایش / اسناد، متخصصان حوزه یادگیری الکترونیکی، دانش‌آموزان	مطابق یافته‌های این پژوهش، الگوی پیشنهادی عوامل آموزشی مبتنی بر وب از نظر متخصصان اثر بخش تشخیص داده شد. همچنین، الگوی عوامل آموزشی مبتنی بر وب باعث افزایش یادگیری و از نظر مخاطبان تسهیل‌کننده ارزیابی شده است.
۵. طراحی و ارزشیابی اثر بخشی الگوی آموزش قرآن کریم / صفوی / ۱۳۹۳ / مطالعه اسنادی، مصاحبه، تحلیل محتوا، آزمایش / کارشناسان، اساتید، معلمان، والدین و دانش‌آموزان	نتایج نشان می‌دهد که الگوی آموزش طراحی شده توسط تحقیق حاضر - الگوی روندی (مبتنی بر فعالیت و درگیری دانش‌آموزان) - نوانسته است بر نمره کل آزمون‌های تحقیق تأثیر معنی‌داری و بر گروه آزمایش تأثیر مثبت داشته باشد.
۶. ارزشیابی آزمایشی برنامه آموزش قرآن در پایه‌های اول و دوم ابتدایی / هومن / ۱۳۷۹ / پیمایش / دانش‌آموزان، والدین، آموزگاران و مدیران مدارس	یافته‌های این پژوهش نشان داد که، در دانش‌آموزان پایه اول و دوم اهداف شناختی (روخوانی کلمات داخل کتاب، بیان داستان تصاویر، یادسپاری کلمات سوره‌ها، صحت خواندن سوره‌ها، حفظ سوره، شبیه‌خوانی مطابق با صوت نوار آموزشی) آموزش قرآن حاصل شده است.
۷. ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه جدید قرآن در دانش‌آموزان پایه سوم ابتدایی / خوش‌خلق / ۱۳۸۸ / آمیخته (کیفی / کمی) / معلمان و دانش‌آموزان	نتایج این پژوهش نشان داده است که علی‌رغم تکرانی‌های موجود، بین عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان پایه سوم مشمول و غیر مشمول - طرح برنامه جدید آموزش قرآن - در درس فارسی، علوم، و ریاضیات تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. دانش‌آموزان مشمول مانند غیر مشمول از لحاظ عاطفی با قرآن انس داشتند. با اجرای برنامه تکرش معلمان، مدیران و به ویژه والدین نسبت به برنامه به طور قابل ملاحظه‌ای مثبت شده است. معلمان مشمول طرح هنوز قادر نیستند بر اساس پیش‌بینی‌های به عمل آمده روخوانی را به دانش‌آموزان یاد دهند. علی‌رغم برتری نسبی دانش‌آموزان مشمول طرح در روخوانی قرآن با مقایسه با غیر مشمولان آنان هنوز در شمرده خواندن قرآن به حد متوسط نرسیده‌اند.
۸. عوامل مؤثر بر استفاده از روش تدریس فعال درس هدیه‌های آسمانی در دوره ابتدایی از دیدگاه آموزگاران / شیخ پور و سعیدی گرغانی / ۱۳۹۳ / پیمایشی - مقطعی / معلمان	یش از ۴۶ درصد معلمان دینی پایه چهارم مدارس شهرستان خیرآباد از یکی از انواع روش‌های تدریس فعال (روش پرسش و پاسخ) استفاده می‌کنند.

همانگونه که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود، ۸ تحقیق از تحقیقات پیشین، فرایند برنامه آموزش قرآن در مدارس را بررسی کرده‌اند. خلاصه‌ای تجمیعی از یافته‌های این تحقیقات در بخش یافته‌های تحقیق حاضر، ارائه شده‌اند.

۳.۱. دسته سوم: تحقیقات مربوط به برون‌داد برنامه‌های آموزش قرآن

تحقیقات این دسته تحقیقاتی هستند که برون‌داد، خروجی‌ها و نتایج حاصل از اجرای برنامه‌های آموزش قرآن، آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. جدول ۳ خلاصه‌ای از مهم‌ترین نتایج برخی از این تحقیقات را نشان می‌دهد.

جدول ۳: تحقیقات مربوط به بررسی برون‌داد آموزش قرآن

عنوان تحقیق / نویسنده / سال / روش تحقیق / جامعه آماری	نتایج
۱. ارزشیابی برون داد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی در سال ۸۸-۸۹ / میرزا محمدی و همکاران / ۱۳۹۲ / پیمایش / دانش آموزان	نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که، صحت روخوانی قرآن در دانش آموزان پایه پنجم در حد متوسط و سرعت روخوانی آنان ضعیف بوده است.
۲. ارزشیابی برنامه قرآن از دیدگاه ذی‌نفعان آموزشی در مقطع ابتدایی شهر تهران / بهرامی نسب / ۱۳۹۱ / پیمایش / والدین و معلمان	نتایج این پژوهش حاکی از آن است که، برنامه آموزش قرآن در منطقه ۷ آموزش و پرورش تهران در سه قلمرو دانش و اطلاعات؛ مهارت و عمل؛ و گرایش‌ها و عواطف مطلوب ارزیابی شده است.
۳. ارزشیابی برون داد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی در سال ۸۸-۸۹ / سعیدی رضوانی و همکاران / ۱۳۸۸ / پیمایش / دانش آموزان	نتایج بدست آمده از این تحقیق نشان داد که، حدود ۵ درصد از دانش آموزان پایه پنجم تحصیلی مقطع ابتدایی در روخوانی صحیح قرآن تسلط کامل داشته‌اند.
۴. بررسی اثربخشی آموزش‌های مدارس قرآن بر مهارت روخوانی قرآن دانش آموزان مقطع ابتدایی مدارس شهر بردسکن / اضغالی و همکاران / ۱۳۹۴ / آزمایشی / دانش آموزان	مطابق نتایج این پژوهش، به‌طور کلی، برگزاری دوره‌های آموزش در بهبود روخوانی قرآن در دانش آموزان ابتدایی تأثیر مثبتی داشته و دست کم به برخی از اهداف خود دست یافته است.
۵. بررسی تأثیر آموزش تعلیمات دینی «هدیه‌های آسمانی» بر رفتار دینی دانش آموزان کلاس چهارم ابتدایی / نیکوکار / ۱۳۸۵ / توصیفی - پیمایشی / معاونان و معلمان	رفتارهایی از قبیل انتخاب بهترین نقرات برای دوستی، خوشنود کردن دوستان، رعایت حقوق سایرین، اعتماد به نفس، بخشنده بودن، پابندی و دوستی، همکاری با دوستان، قدر شناسی، حضور در اماکن متبرکه، شرکت در مراسم اعیاد، نماز جماعت، آشنایی با قرآن و دعا کردن در منطقه ۱۶ بیشتر از منطقه ۵ مشاهده شده است. در مقابل رفتارهایی مثل رفتار مطلوب با دوستان، فرو خوردن خشم، فداکاری، احترام متقابل به دیگران، در منطقه ۵ بیشتر از منطقه ۱۶ بوده است.
۶. بررسی اثربخشی تغییرات برنامه درسی قرآن مدارس ابتدایی شاهد و اینارگر شهر یوجند / گیوکی / ۱۳۹۴ / آمیخته (کیفی / کمی) / معلمان و دانش آموزان	اثربخشی (میزان تحقق اهداف آموزشی) به صورت کامل، محقق نشده است. زیرا مقایسه نمرات کارنامه دانش آموزان شاهد و اینارگر در دو سال قبل و بعد از تغییرات اعمال شده در برنامه درسی قرآن، از نظر آماری معنادار نبود. همچنین در آزمون سنجش و مقایسه معلومات دانش آموزان مدارس دخترانه شاهد و اینارگر با دولتی در سال بعد از تغییر نیز تفاوتی بین عملکرد دانش آموزان این دو مدرسه از نظر تسلط بر محتوای کتاب و نگرش به درس و معلم وجود نداشت و بین پایه‌ها در حیطه عاطفی و تسلط بر پیامها تفاوتی وجود نداشته و تنها اثربخشی پایه‌های اول و دوم در تسلط بر محتوا و حفظ در حیطه شناختی بیشتر بوده است. پستوانه نتایج کمی، یافته‌های کیفی بود که به تئوری «اثربخشی نسبی تغییرات برنامه درسی قرآن» ختم گردید.

همانگونه که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود، ۶ تحقیق از تحقیقات پیشین، برون‌داد و نتایج برنامه‌های آموزش قرآن در مدارس را بررسی کرده‌اند. خلاصه‌ای تجمیعی از یافته‌های این تحقیقات در بخش یافته‌های تحقیق حاضر ارائه شده‌اند.

۴، ۱. دسته چهارم: تحقیقات مربوط به درونداد، فرایند و برونداد برنامه‌های آموزش قرآن

تحقیقات این دسته تحقیقاتی هستند که به صورت ترکیبی درونداد، فرایند و برونداد برنامه‌های آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. جدول ۴ خلاصه‌ای از مهم‌ترین نتایج برخی از این تحقیقات را نشان می‌دهد.

جدول ۴: تحقیقات مربوط به درونداد، فرایند و برونداد آموزش قرآن

عنوان تحقیق / نویسنده / سال / روش تحقیق / جامعه آماری	نتایج
۱. بررسی ارزیابی کیفیت دروندادهای آموزش درس قرآن کریم در پایه سوم راهنمایی شهر دزفول / پالش / ۱۳۹۳ / پیمایش / دانش‌آموزان و معلمان	مطابق نتایج این پژوهش، کیفیت برنامه درسی (اهداف، محتوا، برنامه درسی و شیوه ارزشیابی) قرآن در پایه سوم راهنمایی از دیدگاه معلمان و دانش‌آموزان در حد مطلوب ارزیابی شده است.
۲. بررسی برنامه درسی تدوین شده، اجرا و کسب شده قرآن در پایه پنجم ابتدایی / شعبانی / ۱۳۸۸ / آمیخته (کیفی / کمی) / دانش‌آموزان، دبیران، مدیران، اولیای دانش‌آموزان و صاحب‌نظران حوزه‌های قرآنی	باتوجه به ماهیت تربیتی برنامه درسی قرآن، تأکید عمده برنامه بر رشد و توسعه مفاهیم دینی از یک سو و ضعف‌های اجرای برنامه و تحقق نیافتن بخشی از اهداف، لازم است بر اساس راهکارهای ارائه برنامه بازسازی و تجدیدنظر شود و در فرایند بازسازی سه بعد برنامه به صورت قصد شده، اجرا و کسب شده هماهنگ با هم مورد توجه کارشناسان و برنامه‌ریزان قرآن قرار گیرد.
۳. ارزشیابی برنامه درسی آموزش قرآن پایه اول ابتدایی (آزمایشی) در دبستان‌های پسرانه و دخترانه / طاهری / ۱۳۷۷ / آزمایشی / دانش‌آموزان	یافته‌های حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که، ۱. دانش‌آموزان کلاس‌های آزمایشی در حفظ ۷ سوره از جزء ۳۰ (مطابق محتوا) موفق بوده‌اند. ۲. دانش‌آموزان کلاس‌های آزمایشی در روخوانی قرآن (محتوا) و روش ارائه شده موفقیت نسبی از خود نشان داده‌اند اما این موفقیت کمتر از انتظار بوده است. ۳. مقایسه عملکرد دانش‌آموزان کلاس گروه آزمایش با کنترل در فعالیت‌های حفظ، روخوانی و درک معنا تفاوت چشمگیر و در حد بالاتر از انتظار را نشان می‌دهد.
۴. آسیب‌شناسی آموزش ترجمه و مفاهیم قرآن در مدارس ابتدایی / پیرایش / مقدم / ۱۳۹۱	پیر و نتایج بدست آمده، بیشتر آسیب‌های موجود، ناظر به عملکرد ضعیف و نامطلوب آموزگاران ابتدایی است. در مرحله بعد، آسیب‌های موجود بیشتر متوجه محتوای آموزشی کتاب‌های درسی، محدود بودن شیوه‌های بکارگرفته شده در انتقال مفاهیم و فقدان تنوع و جذابیت در ساختار ظاهری این کتاب‌ها است.
۵. شناسایی عوامل مؤثر بر بهبود آموزش قرآن از منظر معلمان مدارس ابتدایی شهر تهران / منصوری / ۱۳۹۳ / پیمایش / معلمان	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که، ۹۸٪ از معلمان مدارس اعتقاد دارند که، محتوای انتخاب شده برای آموزش قرآن در مدارس ابتدایی تأثیر زیادی در بهبود آموزش آن دارد. ۹۶٪ از معلمان، روش تدریس را در بهبود آموزش قرآن مؤثر می‌دانند. ۹۳٪ از معلمان نیز مواد و تجهیزات آموزشی را در بهبود آموزش قرآن مؤثر می‌دانند. علاوه بر این، ۹۳٪ از معلمان معتقدند که عوامل انسانی - معلم، مدیر و والدین - نیز در بهبود آموزش قرآن تأثیر دارد.
۶. بررسی مشکلات و دلایل عدم دسترسی به اهداف آموزش درس قرآن در مدارس ابتدایی شهرستان همدان / منوچهری / ۱۳۷۴ / پیمایش / معلمان	مطابق نتایج این تحقیق، مهم‌ترین دلایل عدم دسترسی به اهداف آموزش درس قرآن عبارتند از: ۱) عدم کارایی معلمان در تدریس قرآن به دلیل نداشتن آمادگی، آموزش و توانمندی لازم ۲) عدم نظارت بر نحوه تدریس درس قرآن توسط معلمان ۳) عدم وجود یک الگوی استاندارد درس قرآن در مدارس ابتدایی و ناهماهنگی در انتظارات معلمان از هدف‌های آموزشی این درس.
۷. بررسی موانع و مشکلات تحقق اهداف برنامه‌های آموزشی قرآن در دبیرستان اهی دختران تهران / ریاضی / ازبینه‌ای - موردی / معلمان	نتایج این تحقیق نشان داد که ناهمگونی رشته تدریس تحصیلی دبیران با تدریس قرآن، کم بودن ساعت تدریس در فراگیری دانش‌آموزان، ضعف آشنایی دبیران با تدریس قرآن و عدم تجربه آنها، میزان تحصیلات دبیران، و استفاده نکردن از وسایل کمکی جهت تدریس موانع دستیابی اهداف آموزشی هستند. تکیه صرف بر صوت و لحن و تجوید و قرآن نداشتن درس قرآن به عنوان مواد درسی کنکور نیز از دیگر عوامل مؤثر در عدم تحقق اهداف آموزشی قرآن بوده است.
۸. بررسی ارزشیابی برنامه درسی قرآن پایه چهارم ابتدایی / شعبانی / ۱۳۸۸ / آمیخته (کیفی - کمی) / دانش‌آموزان	یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که اهداف در حیطه شناختی، مهارتی، نگرشی به طور گسترده در راهنمای برنامه قرآن لحاظ شده است ولی بسیاری از آنها در طرح ریزی برنامه مورد استفاده قرار نگرفته است. اهداف در حیطه عاطفی در سطوح پایین تنظیم شده است، و همچنین در س طوح مختلف به صورت تحلیلی و تفسیری مرتبط با یکدیگر نیستند. این اهداف به صورت بخش‌های جدا از هم (شناختی، مهارتی، نگرشی) تنظیم شده است و بین اجزای ارتباطی وجود ندارد و با ارزشهای اخلاقی دینی و رفتارهای اجتماعی ارتباط کمتری دارد.

همانگونه که در جدول ۴ ملاحظه می‌شود، ۸ تحقیق از تحقیقات پیشین، به صورت ترکیبی، درونداد، فرایند و برونداد برنامه آموزش قرآن در مدارس را بررسی کرده‌اند. خلاصه‌ای تجمیعی از یافته‌های همه تحقیقات فوق، در بخش یافته‌های تحقیق حاضر ارائه شده‌اند.

۲. روش‌شناسی پژوهش

تحقیق حاضر از طریق مطالعه کتابخانه‌ای انجام شده است. در این گروه تحقیقات، محقق ادبیات و سوابق مسأله و موضوع تحقیق را مطالعه می‌کند. از این رو، پژوهش‌هایی که از سال ۱۳۷۰ تا سال ۱۳۹۵ در زمینه آموزش قرآن، با تأکید بر مقطع تحصیلی ابتدایی، انجام شده‌اند، مورد مطالعه و بررسی تحقیق حاضر قرار گرفته‌اند.

به منظور پاسخ به سوالات تحقیق، چند مرحله طی شده است. در مرحله اول: پژوهش‌های پیشین مورد بررسی توسط تحقیق حاضر، بر اساس حیطه موضوعی‌شان به چهار دسته کلی تقسیم شده‌اند. در مرحله دوم: خلاصه‌ای تجمیعی از یافته‌های مربوط به پژوهش‌های هر دسته استخراج و به تفصیل شرح داده شده‌اند. در مرحله سوم: مروری بر حیطه‌های کار شده، در زمینه مؤلفه‌هایی که قبلاً به آن‌ها اشاره شد، این تحقیقات صورت گرفته است و در مرحله چهارم که شاید بتوان گفت مهم‌ترین گام تحقیق حاضر محسوب می‌شود، بعد از مرور پژوهش‌های پیشین، خلاصه تجمیعی نتایج آن‌ها و حیطه‌های کار شده‌شان، حیطه‌های کار نشده (خلأهای ادبیات نظری)^۱ آن‌ها استخراج و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. خروجی حاصل از هریک از این مراحل به تفصیل در بخش یافته‌های پژوهش گزارش شده‌اند.

۳. یافته‌ها

یافته‌های تحقیق حاضر به تفکیک هریک از دسته‌های تحقیقات پیشین و مراحلی که در بخش قبلی مورد اشاره قرار گرفت گزارش شده‌اند. به همین منظور، در بخش اول، خلاصه تجمیعی یافته‌های حاصل از تحقیقات پیشین به تفکیک هریک از دسته‌ها ارائه شده‌اند.

۱،۳. خلاصه تجمیعی یافته‌های تحقیقات پیشین

۱،۱،۳. خلاصه تجمیعی یافته‌های حاصل از تحقیقات انجام شده در زمینه درونداد

آموزش قرآن

مروری گذرا بر نتایج حاصل از تحقیقات پیشین انجام شده نشان می‌دهد:

در محتوای در نظر گرفته شده برای برنامه آموزش قرآن، به مقوله‌هایی مانند تربیت اخلاقی (احترام به والدین، نیکی به والدین، وفای به عهد، امانتداری)، فرهنگ کار (سختکوشی، مسئولیت‌پذیری، همکاری اجتماعی، انعطاف‌پذیری، تمایل به یادگیری) و خلاقیت (حساسیت به حل مسئله، ایده‌های نوین، انعطاف‌پذیری، تحلیل‌گری) کمتر توجه شده است. شاید بتوان نوع محتوای گنجانده شده در کتب درسی،

1. Literature gaps

به‌طور عام، و کتاب درسی قرآن، به‌طور خاص، که بیشتر انتزاعی است را یکی از دلایل این توجه کم و اهمیت ناچیز دانست. به عبارت دیگر، از آنجایی که واحد تحلیل محتوای کتاب در تحقیقات مذکور، متن، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصاویر بوده، اما بنا بر شواهد، تحقیقات انجام شده، محتوای کتاب نیز بیشتر ذهنی و انتزاعی بوده است، به نظر می‌رسد که مقوله‌های مورد نظر کمتر قابلیت گنجانده شدن در متن کتاب را داشته باشند.

نتایج حاصل از یکی از تحقیقات انجام شده در زمینه درونداد برنامه آموزش قرآن (حاجی‌زاهدی، ۱۳۷۷) نشان می‌دهد که، عوامل درون مدرسه‌ای (معلم، فعالیت‌های فوق‌برنامه و امکانات آموزشی) نسبت به عوامل بیرون مدرسه‌ای (خانواده، معلم خصوصی، کلاس‌های خصوصی) تأثیر بیشتری بر بهبود برنامه‌های آموزش قرآن دارند. در تبیین علت دستیابی به نتیجه فوق نقش دانش‌آموزان به عنوان جامعه آماری تحقیق، از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است. در این تحقیق، دانش‌آموزان به دو گروه دانش‌آموزان موفق و غیر موفق، بر اساس نمرات پرسش شفاهی، تقسیم شده بودند. پیرو نتایج این تحقیق دانش‌آموزان موفق نسبت به دانش‌آموزان غیر موفق بیشتر از امکانات درون (تشویق معلم، فعالیت‌های فوق برنامه) و بیرون مدرسه (کلاس‌های قرآن، تحت تعلیم والدین با سواد قرآنی) بهره‌مند شده بودند. در حالی که دانش‌آموزان غیر موفق بیشتر به امکانات درون مدرسه دسترسی داشته‌اند. بر همین اساس، شاید بتوان گفت اهمیت عوامل درون مدرسه‌ای از دید هر دو گروه از جامعه، دانش‌آموزان موفق و غیر موفق، بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

نتایج حاصل از تحقیق دیگر نشان می‌دهد که، سی‌دی‌های چندرسانه‌ای آموزش قرآن از قبیل کوثر، سلیم، صراط، قصص قرآن، گنجینه نور، مائده، معارج و نهج‌القرائه در وضعیت نامطلوب قرار دارند و تنها نرم‌افزار چندرسانه‌ای صبا در وضعیت نسبتاً مطلوب قرار دارد. این در حالی است که، نتایج همین تحقیق نشان می‌دهد که، بر اساس استانداردهای غیر آموزشی؛ نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای کوثر، صبا، سلیم، صراط، قصص قرآن، گنجینه نور، مائده و نهج‌القرائه در وضعیت نسبتاً مطلوب قرار دارند و نرم‌افزار چندرسانه‌ای معارج، در وضعیت نامطلوب قرار دارد. در تبیین علت دستیابی به این نتیجه شاید بتوان گفت از آنجایی که اکثر تأمین کنندگان محتوای آموزش الکترونیکی به صنعت IT مربوط می‌شوند، معمولاً شناخت کمی نسبت به فرایند یادگیری دارند و بیشتر بر بهره‌وری تمرکز می‌کنند تا اثربخشی خود یادگیری (تاکلاتی، ۲۰۰۸)، بر همین اساس نامطلوب بودن وضعیت سی‌دی‌های چندرسانه در برنامه‌های آموزش قرآن یافته منطقی و معقولی به نظر می‌رسد.

نتایج حاصل از یکی دیگر از تحقیقات پیشین در زمینه درونداد، به‌طور ویژه محتوا، برنامه آموزش قرآن بر تأثیر محتوای کتاب بر رشد معنوی دانش‌آموزان و ایجاد رغبت و انگیزه در دانش‌آموزان تأکید می‌کند. لازم به ذکر است که این نتیجه با تأکید بر تصاویر کتاب به عنوان یکی از انواع محتوا برای آموزش قرآن، به دست آمده است. لذا به نظر می‌رسد که تصاویر گنجانده شده در کتاب آموزش قرآن، تأثیر بیشتری بر انتقال مفاهیم قرآن و رشد معنوی دانش‌آموزان دارند. همانگونه که از نتایج سایر تحقیقات استنباط می‌شود، محتواهای انتزاعی قابلیت کمتری برای گنجانیدن مؤلفه‌هایی مثل تربیت اخلاقی دارند و این مسئله به مراتب

قابلیت انتقال این مفاهیم به زندگی روزمره دانش آموزان و رشد معنوی آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۲،۱،۳. خلاصه تجمیعی یافته‌های حاصل از تحقیقات انجام شده در زمینه فرایند آموزش قرآن

مروری گذرا بر نتایج حاصل از تحقیقات پیشین مربوط به فرایند آموزش قرآن نشان می‌دهد که: معلمان بیشتر بر روش شنیداری آموزش قرآن تأکید کرده و بر روش قصه‌گویی و روش آموزش گروهی تأکید کمتری دارند. شاید بتوان گفت یکی از مهم‌ترین دلایل تأکید معلمان بر استفاده از روش شنیداری و تأکید کمتر آنان برای استفاده از روش گروهی و قصه‌گویی ناشی از ضعف تخصص و توانایی آنان باشد که مورد اشاره تحقیقات زیادی در این زمینه قرار گرفته است. این که محتوای کتاب آموزش قرآن به‌طور عام- و محتوای آموزش قرآن در مقطع ابتدایی، به‌طور خاص، تا چه میزان قابلیت اجرا با استفاده از روش‌های آموزش گروهی و قصه‌گویی را دارد نیز نکته دیگری است که در این زمینه قابل تأمل است. مهم‌تر این که، اهداف آموزش قرآن در دوره ابتدایی عمدتاً روخوانی و روان‌خوانی از روی آیات کتاب مصحف است، اهدافی که به نوعی استفاده از روش آموزش شنیداری را اقتضا می‌کند، در حالی که به نظر می‌رسد استفاده از روش‌های بحث گروهی و قصه‌گویی زمانی قابلیت استفاده بیشتری دارند که هدف از آموزش قرآن انتقال مفاهیم و درک معنا، اهداف تصویب شده در دوره متوسطه اول و دوم، باشد. شاید به همین دلیل است که در تحقیق صفرزایی (۱۳۹۲) بر روش بخش‌خوانی و تمرین و تکرار در مؤلفه‌های روخوانی و روان‌خوانی، و روش تدریس ارزشیابی تشویقی مثبت و تشویق‌های کلامی و غیر کلامی در مؤلفه انس با قرآن تأکید بیشتری از سوی معلمان صورت گرفته است.

برخلاف نتایج حاصل از تحقیق فوق، تحقیق دیگری (شیخ پور و سعیدی گراغانی، ۱۳۹۳) بر استفاده معلمان از روش‌های تدریس فعال، به‌عنوان مثال پرسش و پاسخ، برای آموزش قرآن در مقاطع تحصیلی ابتدایی تأکید می‌کند. در تبیین این تفاوت شاید بتوان به جامعه آماری این تحقیقات و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی آنان اشاره کرد. در تحقیق شیخ پور و سعیدی گراغانی بین سن معلمان، سابقه خدمت آنان و میزان مطالعه معلمان راجع به پژوهش‌های مرتبط با موضوع تدریس درس دینی رابطه معنی‌داری وجود دارد. بدین معنا که هرچه میزان سابقه کاری معلمان بیشتر باشد میزان استفاده آنان از روش‌های نوین تدریس بیشتر است. هرچقدر گروه سنی معلمان کمتر، ۳۱ تا ۴۰، باشد، میزان استفاده آنان از روش‌های تدریس فعال بیشتر است. هرچقدر میزان مطالعه معلمان از پژوهش‌های مرتبط با حوزه تدریس دینی بیشتر باشد، استفاده آنان از روش تدریس فعال بیشتر است.

نتایج تحقیقات نشان همچنین می‌دهد که الگوهای نوین طراحی شده برای آموزش قرآن، روندی و مبتنی بر وب، اثربخش بوده و تأثیر زیادی بر تسهیل فرایند یادگیری داشته‌اند. نکته قابل توجه این که، در طراحی و ارزیابی اثربخشی این الگوها، نظرات بسیاری از ذی‌نفعان نظام آموزشی اعم از دانش آموزان، معلمان، والدین، متخصصان علوم قرآنی و متخصصان آموزش الکترونیکی مورد توجه قرار گرفته است. قطعاً بررسی دیدگاه ذی‌نفعان مختلف در تدوین الگویی که مطابق با اصول اساسی فرایند یاددهی،

یادگیری بوده و به نوعی مرتفع‌کننده نیازهای ذی‌نفعان خود باشد، تأثیرگذار است. شاید به همین دلیل است که الگوهای طراحی شده فوق‌الذکر بخش ارزیابی شده‌اند.

۳،۱،۳. خلاصه تجمیعی یافته‌های حاصل از تحقیقات انجام شده در زمینه برونداد آموزش قرآن

مروری گذرا بر نتایج حاصل از تحقیقات پیشین انجام شده در زمینه بروندادهای برنامه آموزش قرآن نشان می‌دهد:

بسیاری از دانش‌آموزان ما در پایه چهارم و به‌ویژه پنجم تحصیلی در صحت و سرعت روخوانی قرآن، که از مهم‌ترین اهداف آموزش قرآن در مقاطع ابتدایی تحصیلی هستند، از کیفیت مناسبی برخوردار نبوده و وضعیت چندان مطلوبی ندارند. ضمن آنکه، این ضعف در روخوانی و روان‌خوانی بیشتر مربوط به آیاتی است که از خود کتاب قرآن، قرآن کریم، انتخاب شده و معیاری برای ارزیابی دانش‌آموزان قرار گرفته است. شاید بتوان یکی دلایل این ضعف را در جامعه آماری تحقیقات مربوطه جستجو کرد. جامعه آماری این تحقیقات از میان مجموعه‌ای از استان‌های کشور که زبان مادری آنان غیر از زبان فارسی، به‌عنوان مثال کردی، ترکی، لری، است انتخاب شده‌اند. مطابق نتایج بدست آمده از این تحقیقات دو زبانه بودن سرعت و صحت روخوانی و روان‌خوانی را نسبت به تک‌زبانه‌بودن، زبان فارسی، کمتر می‌کند. شاید بخش زیادی از جامعه آماری این تحقیقات را دانش‌آموزان دو زبانه تشکیل می‌دهند. شواهد همچنین نشان می‌دهند که، روش‌های تدریس سنتی (خواندن شبیه نوارهای آموزشی) و سنتی بودن ساختار تنظیم محتوا نیز تأثیر زیادی بر کاهش صحت و سرعت روخوانی و روان‌خوانی دانش‌آموزان دارند. نکته دیگری که در این زمینه قابل توجه است، تأثیر آیات منتخب تحقیقات مربوطه برای ارزیابی سرعت و صحت روخوانی دانش‌آموزان است. با توجه به این که این آیات هم از کتاب درسی قرآن دانش‌آموزان که تسلط بیشتری روی آن دارند و هم آیات خود کتاب قرآن کریم که میزان تسلط دانش‌آموزان بر روی آن‌ها کمتر است، انتخاب شده‌اند، می‌توان بخشی از ضعف در سرعت و صحت روخوانی و روان‌خوانی قرآن را به این عامل نسبت داد.

یکی از تحقیقات پیشین بروندادهای برنامه آموزش قرآن را در اهداف یادگیری سه سطحی گانه، شناخت، مهارت، و گرایش و عاطفه، در سطح خیلی خوب ارزیابی می‌کند. این در حالی است که تحقیق دیگری در همین زمینه بر عدم تحقق اهداف عاطفی در برنامه آموزش قرآن تأکید می‌کند. یکی از مهم‌ترین دلایل تفاوت یافته‌های این دو تحقیق جامعه جغرافیایی متفاوت این تحقیقات است. تحقیق اول (بهرامی نسب، ۱۳۹۱) در یک جامعه محدود، منطقه ۷ تهران، برگزار شده است، اما تحقیق دیگری (گیوکی، ۱۳۹۴) در جامعه جغرافیایی وسیع‌تری صورت گرفته است. ضمن آنکه در تحقیق بهرامی نسب (۱۳۹۱) اگرچه بر اهداف سه‌گانه شناخت، مهارت و عاطفه تأکید شده است اما آنچه به‌صورت عملی و در فرایند تحقیق اتفاق افتاده سنجش اهداف آموزش قرآن در یک سطح، سطح شناخت، است.

۴،۱،۳. خلاصه تجمیعی یافته‌های حاصل از تحقیقات انجام شده در زمینه درونداد، فرایند و برونداد آموزش قرآن

نتایج حاصل از تحقیقات انجام شده در زمینه درونداد، فرایند و برونداد آموزش قرآن بیانگر چند نکته است:

برخی از تحقیقات پیشین برنامه درسی آموزش قرآن را در ابعاد هدف، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی مطلوب ارزیابی نکرده و علت این عدم مطلوبیت را بیشتر به معلمان و عملکرد ضعیف آنان، محتوای برنامه، و روش‌های تدریس نسبت می‌دهند. نکته قابل توجه اینجاست که تحقیق دیگری متقابلاً عوامل مؤثر بر بهبود آموزش قرآن را معلم، محتوا و استفاده از ابزارها و امکانات آموزشی می‌داند. جالب‌ترین آن، جامعه آماری این تحقیقات بیشتر خود معلمان بوده و خودشان بر ضعف عملکرد و توانایی معلم به عنوان یک مشکل مهم و در عین حال عاملی برای بهبود برنامه آموزشی قرآن اشاره کرده‌اند. نگاهی گذرا به نتایج همین تحقیقات نشان می‌دهد که معمولاً ارزیابی صحیح و نظارت دقیقی بر کار معلمان و شیوه تدریس آنان در مقایسه با دروس دیگر صورت نمی‌گیرد و حتی الگوی مشخصی برای بررسی عملکرد معلمان قرآن در مدارس وجود ندارد. شاید به همین علت است که بخش زیادی از مشکلات آموزش قرآن متوجه همین گروه از ذی‌نفعان برنامه‌های آموزش قرآن است.

برخلاف نتایج حاصل از تحقیقات فوق، یکی از تحقیقات پیشین بر مطلوب بودن کیفیت برنامه درسی آموزش قرآن در ابعاد هدف، محتوا، روش تدریس و روش ارزشیابی تأکید می‌کند. شاید بتوان به محدودیت جامعه آماری (دانش‌آموزان و دبیران) و جغرافیایی (شهر دزفول) این تحقیق به عنوان عاملی مؤثر در بدست آمدن این نتیجه تأکید کرد.

۲،۳. حیطه‌های کار شده تحقیقات پیشین

در بخش دوم، حیطه‌های کار شده تحقیقات پیشین به تفکیک دسته‌های موضوعی‌شان ارائه شده‌اند:

۱،۲،۳. حیطه‌های کار شده تحقیقات مربوط به درونداد آموزش قرآن

نتایج حاصل از جدول ۱ نشان می‌دهد که، هشت تحقیق از تحقیقات پیشین انجام شده به بررسی دروندادهای آموزش قرآن پرداخته‌اند. همانگونه که ملاحظه می‌شود، هفت تحقیق از تحقیقات ذکر شده در جدول ۱، بر روی «محتوا» به عنوان درونداد برنامه آموزش قرآن متمرکز شده‌اند. در این راستا، سه مورد از این تحقیقات، محتوای موجود کتاب‌های آموزش قرآن را از لحاظ میزان توجه به مفاهیمی از قبیل تربیت اخلاقی، خلاقیت، و فرهنگ کار تحلیل کرده‌اند. یک مورد از این تحقیقات، میزان تطابق محتوای آموزش قرآن را با اصول تنظیم محتوا بررسی کرده است. یک مورد از این تحقیقات، به بررسی تأثیر محتوای برنامه قرآن بر روی رشد معنوی دانش‌آموزان پرداخته است. دو مورد از این تحقیقات، اثربخشی استفاده از محتواهای نوین آموزش قرآن مثل سی‌دی‌های چند رسانه‌ای و تصویرسازی را مد نظر قرار داده‌اند و یک مورد از هشت تحقیق فوق‌الذکر به بررسی سایر دروندادهای آموزش قرآن از قبیل معلم، امکانات آموزشی

و برنامه‌های فوق‌العاده پرداخته است.

تحلیل محتوا، و پیمایش به ترتیب پرکاربردترین روش‌ها برای انجام تحقیقات فوق بوده‌اند. روش علی‌مقایسه‌ای و آمیخته (کمی-کیفی) روش‌های دیگری هستند که برای انجام تحقیقات فوق مورد استفاده قرار گرفته‌اند. همانگونه که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود، جامعه اصلی تحقیقات پیشین، تحقیقات مربوط به درونداد، در روش تحلیل محتوا، کتاب آموزش قرآن و جامعه اصلی تحقیقات فوق در روش‌های کمی و کیفی معلمان و دانش‌آموزان بوده‌اند.

۲،۲،۳. حیطه‌های کار شده تحقیقات مربوط به فرایند آموزش قرآن

همانگونه که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود، هفت تحقیق از تحقیقات پیشین، به بررسی فرایند برنامه‌های آموزش قرآن پرداخته‌اند. سه مورد از این تحقیقات روش‌های تدریس و آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. دو مورد از این تحقیقات برای برنامه‌های آموزش قرآن الگوهای جدید مبتنی بر وب و الگوی روندی (مبتنی بر فعالیت و درگیری دانش‌آموز) طراحی کرده و اثربخشی آن‌ها را نیز سنجیده‌اند. دو مورد از این تحقیقات، فرایند اجرای برنامه‌های آزمایشی آموزش قرآن را در چند بعد محتوا، روش تدریس و روش ارزشیابی، مورد بررسی قرار داده‌اند.

علاوه بر این، بر دیدگاه دانش‌آموزان مقطع ابتدایی، معلمان، والدین، و کارشناسان قرآنی، در بررسی این تحقیقات تأکید بیشتری شده است. ضمن آنکه، آزمایش، تحلیل محتوا، مصاحبه و پیمایش از پرکاربردترین روش‌های انجام تحقیقات پیشین در زمینه فرایند برنامه‌های آموزش قرآن بوده‌اند. همچنین، در تحقیقات پیشین بیشتر بر روخوانی، روان‌خوانی و انس با قرآن به‌عنوان اهداف برنامه‌های آموزش قرآن تأکید شده است.

۳،۲،۳. حیطه‌های کار شده تحقیقات مربوط به برونداد آموزش قرآن

نتایج حاصل از جدول ۳ نشان می‌دهد که، شش تحقیق از تحقیقات پیشین انجام شده به بررسی برونداد برنامه‌های آموزش قرآن پرداخته‌اند. سه مورد از این تحقیقات، توانایی و مهارت روخوانی و روان‌خوانی دانش‌آموزان را ارزیابی کرده‌اند. یک مورد از این تحقیقات، میزان رشد دینی و معنوی (سبک زندگی) دانش‌آموزان را، ناشی از برنامه آموزش قرآن، ارزیابی کرده است. دو مورد از این تحقیقات، به ارزیابی برونداد برنامه آموزش قرآن در قالب اهداف سه سطحی، اهداف گامی برای یادگیری، دانش (آشنایی با توحید، امامت، نبوت و معاد)، مهارت (ارتباط با خدا از طریق نماز، تلاش برای قرائت و فهم قرآن، تلاش برای انجام کارهای نیک و تلاش برای درس گرفتن از سیره پیامبر) و نگرش (محبت به خدا و پیامبر، گرایش به کارهای نیک و دوری از بدی و تمایل به انجام آداب اسلامی) پرداخته‌اند.

پیمایش، پرکاربردترین روش مورد استفاده برای انجام تحقیقات پیشین در زمینه برونداد آموزش قرآن بوده است. دانش‌آموزان و معلمان نیز بیشترین جامعه آماری تحقیقات فوق را تشکیل می‌دهند. ضمن آنکه، این تحقیقات، بیشتر در مقاطع تحصیلی ابتدایی و در پایه پنجم تحصیلی انجام شده است.

۳،۲،۴. حیطه‌های کار شده تحقیقات مربوط به درونداد، فرایند و برون‌داد آموزش قرآن

همانگونه که در جدول ۴ ملاحظه می‌شود، چهار تحقیق از تحقیقات پیشین، کل برنامه درسی آموزش قرآن، اعم از اهداف، محتوا، روش تدریس، روش ارزشیابی، را بررسی کرده‌اند. سه مورد از تحقیقات نیز مشکلات آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. یک مورد از این تحقیقات عوامل مؤثر بر بهبود برنامه آموزش قرآن را از سه بعد عوامل انسانی، روش تدریس، مواد و تجهیزات و محتوای آموزشی شناسایی کرده است. روش تحقیق پیمایش غالب‌ترین روش مورد استفاده برای انجام تحقیقات فوق بوده است. روش آزمایشی، کتابخانه‌ای و آمیخته (کمی-کیفی) نیز از دیگر روش‌های مورد استفاده برای انجام تحقیقات فوق بوده است. ضمن آنکه، اغلب جامعه آماری تحقیقات فوق را معلمان و دانش‌آموزان مدارس تشکیل می‌دهند.

۳،۳. حیطه‌های کار نشده تحقیقات پیشین (خلأهای ادبیات نظری)

در بخش سوم، حیطه‌های کار نشده (خلأهای ادبیات نظری) تحقیقات پیشین به تفکیک دسته‌های موضوعی‌شان ارائه شده‌اند:

۳،۳،۱. حیطه‌های کار نشده تحقیقات مربوط به درونداد آموزش قرآن

نگاهی تأملی به جدول ۱ و مرور تفصیلی تحقیقات نشان می‌دهد که، تربیت اخلاقی، فرهنگ کار، و مؤلفه خلاقیت، مهم‌ترین مقوله‌های مورد بررسی تحقیقات پیشین در تحلیل محتوای کتب درسی آموزش قرآن هستند. این تحقیقات نه با هدف آسیب‌شناسی محتوای آموزش قرآن، گرافیک، و حتی کیفیت چاپ کتاب‌های آموزش قرآن، بلکه صرفاً با هدف میزان پرداختن به مقوله‌های فوق‌الذکر انجام شده‌اند. ضمن آنکه، مسلماً مقوله‌ها و مؤلفه‌های زیاد دیگری نیز در درون محتوای برنامه‌های آموزش قرآن قابل بررسی هستند که از دایره نگاه تحقیقات پیشین مغفول مانده‌اند. به عنوان مثال، رعایت حق دیگران، رعایت آداب اجتماعی، صلح و دوستی، قناعت، ساده‌زیستی، کمک به هم‌نوع، طمع، کظم غیظ، بخشش، از خود گذشتگی (ایثار)، و احقاق حق می‌توانند از جمله این مقوله‌ها و مؤلفه‌ها باشند. در تحقیقات پیشین انجام شده، نقش دانش‌آموزان، توانایی‌ها و ویژگی‌های شخصیتی آنان، میزان و نوع توانایی‌های یادگیری آنان، نوع نگرش و میزان گرایش آنان به آموزش قرآن به عنوان یکی از مهم‌ترین دروندادهای برنامه‌های آموزشی، به‌طور عام، و برنامه‌های آموزش قرآن، به‌طور خاص، نادیده گرفته شده است.

نقش معلمان و ویژگی‌های شخصیتی آنان، توانایی‌ها و مهارت‌های عمومی و تخصصی معلمان، نوع نگرش و میزان گرایش آنان به آموزش قرآن، و میزان عامل بودن خود معلمان به مفاهیم و آموزه‌های قرآنی مؤلفه دیگری است که از نگاه تحقیقات پیشین آموزش قرآن مغفول مانده است. ابزارها و امکانات آموزشی یکی دیگر از مؤلفه‌ها و دروندادهای برنامه‌های آموزش قرآن هستند که در تحقیقات پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. این ابزارها و امکانات در سه سطح معلمان، خانواده و آموزش و پرورش قابل بررسی و تأمل هستند. میزان آگاهی، تقاضا، توانایی و نحوه استفاده از امکانات

آموزشی از مهم‌ترین مؤلفه‌های مورد بررسی در سطح معلمان هستند. میزان آگاهی، توانایی تدارک و استفاده از امکانات آموزشی نیز از مهم‌ترین مؤلفه‌های قابل بررسی در سطح والدین هستند. میزان ارائه امکانات آموزش و فراهم کردن زمینه‌های (تخصیص بودجه، تخصیص فضای کافی و مناسب آموزشی، و آزادی عمل ساختار برنامه درسی تدوین شده از سوی آموزش و پرورش تا چه میزان دست معلم را برای استفاده از امکانات آموزش باز می‌گذارد تقاضای امکانات آموزشی برای مدارس به‌طور عام و معلمان به‌طور خاص از مهم‌ترین مؤلفه‌های مورد بررسی در سطح آموزش و پرورش در زمینه ابزارها و امکانات آموزشی است.

یکی دیگر از مؤلفه‌هایی که در تحقیقات پیشین نادیده گرفته شده است، نقش خانواده در موفقیت و شکست برنامه‌های آموزش قرآن است. میزان آگاهی خانواده نسبت به ضرورت و اهمیت آموزش قرآن، نوع نگرش و میزان گرایش خانواده به آموزش قرآن، میزان توانایی خانواده اعم از سطح تحصیلات، آشنایی با قرآن، عامل بودن خود خانواده نسبت به مفاهیم و آموزه‌های قرآنی نیز از مهم‌ترین مؤلفه‌های مورد بررسی در سطح خانواده مطرح می‌شود.

نقش آموزش و پرورش در موفقیت و شکست برنامه‌های آموزش قرآن، مؤلفه دیگری است که در تحقیقات مورد بررسی توسط تحقیق حاضر، نادیده گرفته شده است. نوع نگرش آموزش و پرورش نسبت به ضرورت و اهمیت آموزش قرآن، نحوه جذب و گرینش معلمان قرآن، برگزاری هدفمند آموزش‌های ضمن خدمت قرآن، نظارت، و میزان و نحوه اجرای آن بر عملکرد معلمان، از مهم‌ترین مؤلفه‌های مورد بررسی در خصوص نقش آموزش و پرورش در موفقیت و شکست برنامه‌های آموزش قرآن هستند.

نقش جامعه در موفقیت و شکست برنامه‌های آموزش قرآن، یکی دیگر از مؤلفه‌هایی است که در تحقیقات پیشین نادیده گرفته شده است. یکی از مهم‌ترین عوامل مورد بررسی در خصوص نقش جامعه، نوع نگرش جامعه نسبت به جایگاه و منزلت آموزش قرآن و فراگیری آن است. اهمیت و لزوم توجه به یادگیری‌هایی غیر از یادگیری قرآن، مانند زبان‌های خارجی در سطح جامعه یکی از مثال‌های قابل توجه و عینی در این زمینه است. یکی دیگر از عوامل مهم در خصوص نقش جامعه، میزان فراهم شدن امکانات و بستر سازی مناسب برای ارائه و تسهیل آموزش و فعالیت‌های قرآن در سطح جامعه است.

علاوه بر این، جامعه آماری مورد بررسی تحقیقات پیشین نیز بیشتر معلمان و دانش‌آموزان مقطع تحصیلی ابتدایی بوده‌اند، و دیدگاه‌ها و نظرات سایر ذی‌نفعان نظام آموزشی از قبیل والدین، و متخصصان تعلیم و تربیت، به‌طور عام، و متخصصان علوم قرآنی، به‌طور خاص، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. ضمن آنکه توجه به مقاطع تحصیلی راهنمایی و متوسطه نیز در تحقیقات پیشین کمتر دیده می‌شود.

مروری گذرا بر تحقیقات فوق همچنین نشان می‌دهد که، روش مورد استفاده این تحقیقات بیشتر تحلیل محتوا (کیفی) و پیمایش (کمی) بوده و استفاده از روش‌های آمیخته (کمی - کیفی) به جز یک مورد (چهارباشلو، ۱۳۸۸) کمتر به چشم می‌خورد.

علاوه بر این، تحقیقات پیشین انجام شده در زمینه درون‌دادهای برنامه آموزش قرآن، بیشتر متمرکز بر سبک زندگی، به عنوان هدف برنامه‌های آموزش قرآن، در مقاطع تحصیلی ابتدایی بوده است و اهدافی

مانند روخوانی و روان‌خوانی و درک معنا و انس با قرآن کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

۲،۳،۳. حیطه‌های کار نشده تحقیقات مربوط به فرایند آموزش قرآن

نگاهی تأملی به نتایج تحقیقات پیشین در جدول ۲ و مرور تفصیلی تحقیقات نشان می‌دهد که، تحقیقات انجام شده در زمینه روش‌های تدریس و آموزش قرآن، بیشتر از منظر نتیجه، این که روش مورد نظر چقدر نتیجه داده است، مدنظر قرار گرفته‌اند، و این نکته مهم که اساساً چه روش‌های تدریسی در انتقال مطالب و مفاهیم قرآنی به دانش‌آموزان موفق‌ترند؟ کدام نظریه‌ها و تئوری‌های یادگیری می‌توانند در انتقال بهتر مفاهیم قرآنی به دانش‌آموزان مورد توجه قرار بگیرند؟ کدام روش‌های مدیریت کلاس برای استفاده در کلاس‌های قرآن مناسب‌ترند؟ کدامیک از مدل‌های طراحی برنامه درسی برای استفاده در برنامه‌ریزی دروس قرآن مؤثرترند؟ کدام یک از روش‌های ارزشیابی بهتر می‌توانند ما را به اهداف مندرج در برنامه درسی قرآن برسانند؟ آیا روش‌های تدریس مورد استفاده، اصولی و هدفمند انتخاب شده‌اند یا خیر؟ آیا روش تدریس مبتنی بر نیازهای و ویژگی‌های فراگیران انتخاب می‌شود یا خیر؟ آیا روش تدریس مورد نظر با اهداف و محتوای برنامه آموزش قرآن هماهنگی و مطابقت دارند؟ کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

همانگونه که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود، دو نمونه از تحقیقات پیشین در زمینه برنامه‌های آموزش قرآن، دو الگوی نوین، الگوی مبتنی بر وب و الگوی روندی (مبتنی بر فعال بودن دانش‌آموز)، برای اجرای برنامه‌های آموزش قرآن ارائه کرده بودند. مروری بر نتایج حاصل از این دو تحقیق نشان می‌دهد که هر دو الگو منجر به افزایش یادگیری، بهبود نتایج یادگیری و تسهیل فرایند یادگیری می‌شوند. اما بر خلاف نتایج تحقیقات فوق و پیشنهاد محققین آن‌ها مبنی بر بکارگیری مستمر این الگوهای نوین در فرایند آموزش سایر مدارس و مقاطع تحصیلی، هنوز در راستای اجرایی کردن این الگوها در مدارس و مقاطع تحصیلی دیگر گامی برداشته نشده است.

۳،۳،۳. حیطه‌های کار نشده تحقیقات مربوط به برونداد آموزش قرآن

مروری بر مباحث مطرح شده در بخش حیطه‌های کار شده و جدول ۳ نشان می‌دهد که، در بررسی بروندهای برنامه آموزش قرآن بیشتر بر توانایی و مهارت روخوانی و روان‌خوانی دانش‌آموزان تأکید شده و اهدافی از قبیل درک معنا و آموزش معارف قرآنی و حتی سبک زندگی اسلامی، مطابق با سطوح دانش‌آموزان ابتدایی، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. ضمن آنکه شیوه و الگوی ارزشیابی مورد استفاده برای سنجش خروجی‌ها و نتایج برنامه‌ها نکته قابل توجهی است که به نظر می‌رسد از دید تحقیقات پیشین بررسی در تحقیق حاضر نادیده گرفته شده است. تا جایی که برخی از تحقیقات اشاره می‌کنند که در برنامه‌های آموزش قرآن یک الگوی ارزشیابی معین و استاندارد برای نتایج برنامه‌های آموزش قرآن وجود ندارد.

همچنین تحقیقات پیشین بیشتر دیدگاه دانش‌آموزان و معلمان را مدنظر قرار داده، و بر نقش والدین،

سایر متخصصان تعلیم و تربیت، متخصصان علوم قرآنی و مدیر و معاونین مدارس که به نوع از ذی‌نفعان نظام آموزشی محسوب می‌شوند تأکید بسیار کمی شده است. این تحقیقات بیشتر در مقاطع تحصیلی ابتدایی و پایه پنجم تحصیلی انجام شده‌اند و سایر پایه‌های مقطع تحصیلی ابتدایی و همچنین سایر مقاطع تحصیلی، راهنمایی و متوسطه، نیز از دید تحقیقات پیشین انجام شده در زمینه بروندهای برنامه آموزش قرآن مغفول مانده‌اند. توجه کمتر به نقش روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته (کمی-کیفی) نیز خلا دیگری است که می‌توان در این زمینه به آن اشاره کرد.

۴,۳,۳. حیطه‌های کار نشده تحقیقات مربوط به درون‌داد، فرایند و برونداد آموزش قرآن

نگاهی تأملی به تحقیقات پیشین و نتایج حاصل از آن‌ها نشان می‌دهد که: دیدگاه‌ها و نظرات سایر ذی‌نفعان نظام آموزش، به‌طور عام، و آموزش قرآن، به‌طور خاص، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. والدین، متخصصان قرآنی، متخصصان تعلیم و تربیت، و مدیران از جمله این ذی‌نفعان هستند که بررسی دیدگاه آنان در این زمینه به نوبه خود جلب توجه و قابل تأمل است.

با توجه به این که در بسیاری از تحقیقات فوق همه اجزا و عناصر برنامه درسی، اعم از اهداف، محتوا، روش تدریس و روش‌های ارزشیابی، مورد بررسی قرار گرفته‌اند، با بکارگیری طیفی از روش‌های تحقیق کمی-کیفی (آمیخته) و ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها، اطلاعات عمیق‌تر و ارزشمندتری در این زمینه به دست خواهد آمد. اما مروری بر روش‌های تحقیق مورد استفاده و ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات تحقیقات پیشین، نشان می‌دهد که این مسئله از نگاه محققان مغفول مانده است.

علی‌رغم این که برخی از تحقیقات پیشین مشکلات آموزش قرآن را شناسایی کرده و راهکارهایی را نیز برای آن‌ها ارائه و پیشنهاد کرده‌اند، اما کلی بودن راهکارهای ارائه شده، امکان اجرایی کردن این راهکارها را نیز محدود کرده است. شاید به همین دلیل است که مطابق با نتایج تحقیقات هنوز برنامه‌های آموزش قرآن آنگونه که شایسته است به نتایج مطلوب و مورد انتظار خود نمی‌رسند.

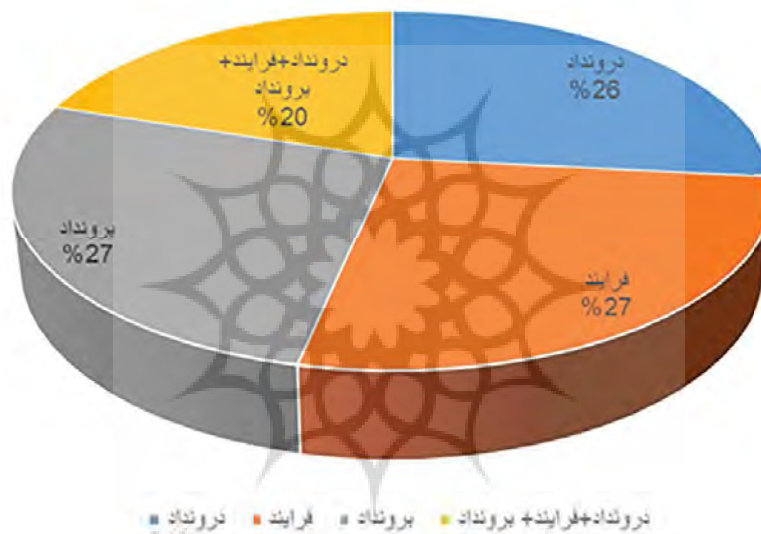
۴. نتیجه‌گیری

همانگونه که ملاحظه شد، تحقیقات انجام شده در زمینه برنامه‌های آموزش در سه دسته تحقیقات مربوط به درون‌داد، فرایند و برونداد جای گرفتند. دسته چهارم نیز تحقیقاتی را در بر می‌گرفتند که به نوعی روی هر سه بعد درون‌داد، فرایند و برونداد کار کرده‌اند. هر یک از این تحقیقات در بخش پیشینه از چند بعد بررسی شدند تا خلأها و شکاف‌های پژوهشی (حیطه‌های کار نشده) آن‌ها استخراج شده و شناسایی شوند. جدول ۵ حیطه‌های کار شده تحقیقات پیشین را در چند بعد موضوعی، درون‌داد؛ فرایند؛ برونداد، اهداف آموزش قرآن، روخوانی-روان‌خوانی؛ درک معنا؛ سبک زندگی، شیوه انجام پژوهش، بازه زمانی انجام تحقیق، جامعه آماری و حیطه جغرافیایی تحقیقات ارائه می‌کند.

جدول ۵: حیطه‌های کار شده تحقیقات پیشین آموزش قرآن

تحقیقات حیطه موضوعی	درونداد	فرایند	برونداد	درونداد+فرایند+برونداد	
اهداف آموزش قرآن	روخوانی و روان‌خوانی	اشراقی، ۱۳۸۸؛	صفرزایی، ۹۲؛ پناهی، ۹۴؛ فتوحی، ۹۱؛ احمدمخبر، ۹۳؛ هومن، ۷۹؛ خوش خلق، ۸۸؛ شیخ پور و سعیدی گراغانی، ۹۳؛	پالش، ۹۳؛ شعبانی، ۸۸؛ طاهری، ۷۷؛ منصور، ۹۳؛ منوچهری، ۷۴؛ شعبانی، ۸۸؛	
	درک معنا	درامامی، ۹۰؛ آقا شیری، ۹۱؛ اشراقی، ۱۳۸۸؛ روحانی، ۹۳؛	صفرزایی، ۹۲؛ احمدمخبر، ۹۳؛ هومن، ۷۹؛ خوش خلق، ۸۸؛	پالش، ۹۳؛ شعبانی، ۸۸؛ طاهری، ۷۷؛ پیرایش مقدم، ۹۱؛ ریاضی، ۷۷؛ شعبانی، ۸۸؛	
	سبک زندگی	پالش، ۹۴؛ درامامی، ۹۰؛ آقا شیری، ۹۱؛ اشراقی، ۸۸؛ چارباشلو، ۸۸؛	صفرزایی، ۹۲؛ هومن، ۷۹؛ خوش خلق، ۸۸؛	پالش، ۹۳؛ شعبانی، ۸۸؛ ریاضی، ۷۷؛ شعبانی، ۸۸؛	
روندهای تحقیق	کمی	پالش، ۹۴؛ خدرلو، ۸۴؛	صفرزایی، ۹۲؛ پناهی، ۹۴؛ فتوحی، ۹۱؛ هومن، ۷۹؛ شیخ پور و سعیدی گراغانی، ۹۳؛	پالش، ۹۳؛ طاهری، ۷۷؛ منصور، ۹۳؛ منوچهری، ۷۴؛ ریاضی، ۷۷؛	
	کیفی	درامامی، ۹۰؛ آقا شیری، ۹۱؛ اشراقی، ۸۸؛ چارباشلو، ۸۸؛ روحانی، ۹۳؛			
	آمیخته		خوش خلق، ۸۸؛	شعبانی، ۸۸؛ شعبانی، ۸۸؛	
	دانش آموزان	پناهی، ۹۴؛	احمدمخبر، ۹۳؛ صفوی، ۹۳؛ هومن، ۷۹؛ خوش خلق، ۸۸؛	پالش، ۹۳؛ شعبانی، ۸۸؛ طاهری، ۷۷؛ شعبانی، ۸۸؛	
جامعه آماری	معلمان	پالش، ۹۴؛ چارباشلو، ۸۸؛ خدرلو، ۸۴؛	صفرزایی، ۹۲؛ فتوحی، ۹۱؛ صفوی، ۹۳؛ هومن، ۷۹؛ خوش خلق، ۸۸؛ شیخ پور و سعیدی گراغانی، ۹۳؛	پالش، ۹۳؛ شعبانی، ۸۸؛ منصور، ۹۳؛ منوچهری، ۷۴؛ ریاضی، ۷۷؛	
	والدین		صفوی، ۹۳؛ هومن، ۷۹؛	شعبانی، ۸۸؛	
	متخصصان تعلیم و تربیت		احمدمخبر، ۹۳؛ صفوی، ۹۳؛		
	متخصصان علوم قرآنی		صفوی، ۹۳؛	شعبانی، ۸۸؛	
	معاونان و مدیران مدارس		هومن، ۷۹؛	شعبانی، ۸۸؛	
	تهران	محمد حسن، ۹۴؛		بهرامی نسب، ۹۱؛ نیکوکار، ۸۵؛	منصور، ۹۳؛ ریاضی، ۷۷؛ طاهری، ۷۷؛
	شهرستان‌ها	خدرلو، ۸۴؛	صفرزایی، ۹۲؛ پناهی، ۹۴؛ شیخ پور و سعیدی گراغانی، ۹۳؛	ضرغامی و همکاران، ۹۴؛ گیوکی، ۹۴؛	پالش، ۹۳؛ منوچهری، ۷۴؛
کل کشور			میرزااحمدی، ۹۲؛ سعیدی رضوانی، ۸۸؛	شعبانی، ۸۸؛ شعبانی، ۸۸؛	
منقطع تحصیلی	ابتدایی	خدرلو، ۸۴؛ محمد حسن، ۹۴؛	صفرزایی، ۹۲؛ پناهی، ۹۴؛ فتوحی، ۹۱؛ احمدمخبر، ۹۳؛ صفوی، ۹۳؛ هومن، ۷۹؛ خوش خلق، ۸۸؛ شیخ پور و سعیدی گراغانی، ۹۳؛	شعبانی، ۸۸؛ شعبانی، ۸۸؛ طاهری، ۷۷؛ پیرایش مقدم، ۹۱؛ منصور، ۹۳؛ منوچهری، ۷۴؛	
	متوسطه اول			پالش، ۹۳؛	
	متوسطه دوم			ریاضی، ۷۷؛	

همانگونه که در جدول ۵ ملاحظه می‌شود، سی تحقیق از تحقیقات پیشین در زمینه برنامه‌های آموزش قرآن در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند. از میان این تحقیقات، هشت تحقیق دروندادهای برنامه آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. هشت تحقیق بر روی فرایند برنامه آموزش قرآن کار کرده‌اند. شش تحقیق، به بررسی بروندادها و خروجی‌های برنامه آموزش قرآن پرداخته‌اند، و تعداد هشت تحقیق نیز به صورت ترکیبی روی درونداد، فرایند و برونداد برنامه آموزش قرآن تمرکز کرده‌اند. شکل ۱، درصد مربوط به هر دسته از این تحقیقات را در قالب نمودار دایره‌ای نشان می‌دهد.

شکل ۱: درصد مربوط به حیطه‌های موضوعی تحقیقات آموزش قرآن

همانگونه که در شکل ۱ ملاحظه می‌شود، ۲۶ درصد از تحقیقات پیشین درونداد برنامه‌های آموزش قرآن را بررسی کرده‌اند. ۲۷ درصد از این تحقیقات، به بررسی فرایند برنامه‌های آموزش قرآن پرداخته‌اند. ۲۰ درصد این تحقیقات روی خروجی‌ها و نتایج حاصل از برنامه‌های آموزش قرآن کار کرده‌اند، و نهایتاً، ۲۷ درصد این تحقیقات بر ترکیبی از درونداد، فرایند و برونداد برنامه‌های آموزش قرآن تمرکز کرده‌اند.

نگاهی به جدول ۵ نشان می‌دهد که تحقیقات انجام شده در زمینه درونداد (اهداف؛ محتوا؛ معلم؛ دانش آموز؛ امکانات آموزشی) برنامه‌های آموزش قرآن، بیشتر بر درک معنا و سبک زندگی به عنوان اهداف آموزش قرآن تأکید کرده و روخوانی و روان‌خوانی به عنوان یکی دیگر از اهداف آموزش قرآن کمتر کار شده است. شاید یکی از مهم‌ترین علل این مسئله این باشد که بسیاری از

تحقیقات انجام شده در زمینه درونداد بر روی محتوای کتاب‌های آموزش قرآن تأکید کرده و آن‌ها را به لحاظ میزان پرداختن به مقوله‌هایی مثل خلاقیت، تربیت اخلاقی و فرهنگ کار و تأثیر آن‌ها را روی زندگی دانش‌آموزان بررسی کرده‌اند. به نظر می‌رسد پرداختن به محتوای کتاب‌ها و تحلیل محتوای آن‌ها بیشتر به منظور بررسی میزان انتقال پیام‌های مندرج در کتاب درسی قرآن به زندگی روزمره دانش‌آموزان مد نظر تحقیقات ذکر شده بوده است.

با استناد به دلیل فوق‌الذکر، بسیاری از تحقیقات مربوط به درونداد برنامه‌های آموزش قرآن با روش کیفی، تحلیل محتوا، انجام شده‌اند و نقش روش‌های تحقیق کمی و آمیخته در آن‌ها کم‌رنگ‌تر است. ضمن آنکه، جامعه آماری این تحقیقات نیز بیشتر دانش‌آموزان و معلمان بوده، و دیدگاه والدین، متخصصان تعلیم و تربیت و متخصصان علوم قرآنی در آن‌ها کمتر مدنظر قرار گرفته است. دلایل فوق، همچنین، در تبیین جامعه آماری و محدوده جغرافیایی این تحقیقات، شهر تهران، نیز قابل استناد است. علاوه بر موارد فوق، همانگونه که در جدول ۵ ملاحظه می‌شود، بیشتر این تحقیقات در مقاطع تحصیلی ابتدایی صورت گرفته است، برای تبیین این مسئله می‌توان به حیطه بررسی پیشینه در تحقیق حاضر، تحقیقات انجام شده در مقاطع تحصیلی ابتدایی، استناد کرد.

همانگونه که در جدول ۵ ملاحظه می‌شود، بیشتر تحقیقات انجام شده در زمینه فرایند (روش‌های انتقال محتوا و تدریس) برنامه‌های آموزش قرآن، بیشتر با تکیه بر اهداف روخوانی و روانخوانی انجام شده‌اند. در تبیین این یافته، شاید بتوان به جامعه مورد نظر این تحقیقات که اکثریت‌شان مقاطع تحصیلی ابتدایی هستند استناد کرد، چرا که مطابق با سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش، روخوانی و روانخوانی یکی از مهم‌ترین اهداف آموزش قرآن در مقطع تحصیلی ابتدایی است. برخلاف تحقیقات مربوط به درونداد برنامه‌های آموزش قرآن، تحقیقات مربوط فرایند بیشتر با استفاده روش‌های کمی و با بررسی دیدگاه‌های معلمان انجام شده‌اند. در تبیین تأکید تحقیقات پیشین بر دیدگاه معلمان، می‌توان گفت، از آنجایی که معلمان مدارس مجریان فرایند آموزش در کلاس بوده و انتقال آموزش از طریق آنان صورت می‌گیرد، شاید بررسی دیدگاه آنان از دید محققان پیشین اولویت و اهمیت بیشتری داشته است.

مروری بر جدول ۵ همچنین نشان می‌دهد که، تحقیقات انجام شده در زمینه برونداد و خروجی برنامه‌های آموزش قرآن بیشتر بر روخوانی و روانخوانی به‌عنوان اهداف آموزش قرآن تأکید کرده‌اند. در تبیین این مسئله، می‌توان به تأکید سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش بر روخوانی و روانخوانی در مقطع تحصیلی ابتدایی که جامعه هدف این تحقیقات هستند، قبلاً هم به آن اشاره شد، استناد کرد. همانگونه که در جدول ۵ ملاحظه می‌شود، روش تحقیقات فوق بیشتر کمی بوده و روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته در این تحقیقات کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در تبیین استفاده این تحقیقات از روش‌های تحقیق می‌توان به حیطه موضوعی این تحقیقات، نتایج و خروجی‌های آموزش قرآن، و جامعه آماری آن‌ها که بیشتر دانش‌آموزان هستند اشاره کرد. محققان تحقیقات فوق برای اندازه‌گیری نتایج و خروجی‌های آموزش قرآن، وضعیت توانایی و مهارت روخوانی و

روان‌خوانی، از آزمون‌های کتبی، روش‌های کمی، استفاده کرده‌اند، زیرا شیوه‌ها و ابزارهای کمی از رایج‌ترین ابزارها و شیوه‌ها برای اندازه‌گیری نتایج حاصل از برنامه‌های آموزشی هستند. برای اندازه‌گیری نتایج حاصل از برنامه‌های آموزشی، به‌طور عام، و برنامه‌های آموزش قرآن، به‌طور خاص، نقش خود دانش‌آموزان که قرار است توانایی و مهارت آنان بعد از برگزاری برنامه‌های آموزشی سنجیده شود و همچنین معلمانشان که به‌طور مستقیم با آنان سر و کار دارند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. لذا شاید بتوان گفت به همین دلیل است که تحقیقات پیشین بیشتر بر نقش دانش‌آموزان و معلمان به‌عنوان جامعه آماری‌شان تأکید کرده و بررسی دیدگاه والدین، متخصصان تعلیم و تربیت و متخصصان علوم قرآنی در این تحقیقات کم‌رنگ‌تر به نظر می‌رسد.

همانگونه که در جدول ۵ ملاحظه می‌شود، بیشتر تحقیقاتی که به‌صورت ترکیبی درون‌داد، فرایند و برونداد برنامه‌های آموزش قرآن را مدنظر قرار داده‌اند، بیشتر بر روان‌خوانی و روان‌خوانی و درک معنا به‌عنوان اهداف برنامه‌های آموزش قرآن تأکید کرده‌اند. شاید این مسئله با استناد به جامعه تحقیقات پیشین در این زمینه، که بیشتر مقاطع تحصیلی ابتدایی و متوسطه بوده‌اند، قابل تبیین باشد. مطابق با سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش، اهداف آموزش قرآن در مقاطع تحصیلی ابتدایی روان‌خوانی و روان‌خوانی و در مقاطع تحصیلی بعد از ابتدایی، درک معنا و آموزش معارف است. روش انجام این تحقیقات نیز بیشتر از نوع کمی بوده و روش‌های آمیخته و کیفی در آن‌ها کمتر استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیقات نیز، بیشتر دانش‌آموزان و معلمان بوده‌اند و نقش و جایگاه والدین، متخصصان تعلیم و تربیت و متخصصان علوم قرآنی به‌عنوان سایر ذی‌نفعان نظام آموزشی، به‌طور عام، و آموزش قرآن، به‌طور خاص، کمتر مدنظر قرار گرفته است.

نگاهی تأملی به مباحث فوق‌نشان می‌دهد که چند نقص عمده در بررسی پیشینه‌های مرتبط با برنامه‌های آموزش قرآن در مدارس وجود دارد.

۱) تا جایی که مطالعات محققان این تحقیق نشان می‌دهد، در تحقیقات انجام شده در زمینه درون‌داد برنامه‌های آموزش قرآن، بیشتر بر محتوا تأکید شده، و تقریباً هیچ‌یک از آن‌ها، نقش دانش‌آموزان و ویژگی‌ها و توانایی‌های آنان را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین درون‌دادهای برنامه آموزش قرآن مدنظر قرار نداده‌اند. ضمن آنکه، نقش معلمان و توانایی‌ها و ویژگی‌های آنان نیز تا حد زیادی در بررسی‌های تحقیقات پیشین نادیده گرفته شده است.

۲) به نظر می‌رسد در تحقیقات انجام شده، بیشتر بر روان‌خوانی و روان‌خوانی به‌عنوان اهداف برنامه‌های آموزش قرآن در مدارس ابتدایی تأکید شده، و اهدافی مانند درک معنا و سبک زندگی در این تحقیقات کمتر مدنظر قرار گرفته‌اند. ضمن آنکه، اهداف مورد نظر نیز بیشتر در تحقیقات مربوط به درون‌داد و فرایند برنامه‌های آموزش قرآن مورد توجه بوده‌اند و این اهداف در تحقیقات مربوط به برونداد آموزش‌های قرآن کریم کمتر مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۳) به نظر می‌رسد هیچ‌یک از این تحقیقات، آسیب‌های مربوط به محتوا، گرافیک و کیفیت چاپ کتاب‌های آموزشی، آسیب‌های مربوط به ابزارها و امکانات آموزشی، آسیب‌های مربوط

نقش معلمان، توانایی‌های عمومی و تخصصی معلمان، عامل بودن خود معلمان نسبت به آموزه‌های قرآنی، آسیب‌های مربوط به نقش خانواده، آموزش و پرورش و جامعه، شیوه‌های یاددهی-یادگیری قرآن، مدل‌های طراحی برنامه درسی، و حتی شیوه‌های ارزشیابی آن را بررسی نکرده‌اند.

۴) بسیاری از تحقیقات پیشین با روش‌های کمی انجام شده و تعداد کمی از این تحقیقات با استفاده از روش‌های تحقیق کیفی و بخصوص روش آمیخته (کمی-کیفی) اجرا شده‌اند.

۵) نقش دانش آموزان و معلمان در تحقیقات پیشین در همه زمینه‌ها (درون‌داد، فرایند و برون‌داد) بسیار پررنگ‌تر از نقش والدین، متخصصان تعلیم و تربیت و متخصصان علوم قرآنی است. نکته آخر این که، بیشتر تحقیقات پیشین مورد بررسی در تحقیق حاضر، در مقاطع تحصیلی ابتدایی انجام شده‌اند، و مقاطع تحصیلی متوسطه اول و دوم در این تحقیقات تا حد زیادی نادیده گرفته شده‌اند.

منابع

- احمدمخبر، منا (۱۳۹۳). طراحی الگوی اثربخشی عوامل آموزشی مبتنی بر وب به منظور تسهیل سازی عامل یادگیری در درس قرآن. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
- ارغوانی، غلامعلی (۱۳۹۱). بررسی سیر آموزش قرآن در دوره ابتدایی طی سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۹ (تأسیس مدارس قرآنی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
- اشراقی، مهدی (۱۳۸۸). تحلیل و ارزشیابی سی‌دی‌های چندرسانه‌ای آموزش قرآن بر اساس استانداردهای طراحی و تولید چندرسانه‌ای‌های آموزشی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد تکنولوژی آموزشی، رشته دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی.
- آقاشیری، صدیقه (۱۳۹۱). میزان توجه به مؤلفه‌های خلاقیت در برنامه درسی قرآن کریم دوره ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- بهرامی نسب، مژگان (۱۳۹۱). ارزشیابی برنامه آموزش قرآن از دیدگاه ذینفعان آموزشی در مقطع ابتدایی در منطقه ۷ آموزش و پرورش شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.
- پالش، محمدحسن (۱۳۹۳). ارزیابی کیفیت آموزش درون‌دادهای آموزشی درس قرآن کریم در پایه سوم راهنمایی با بهره‌گیری از الگوی سیپ در شهر دزفول. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول.
- پناهی، حسین (۱۳۹۴). تأثیر آموزش چندرسانه‌ای قرآن در میزان یادگیری-یادداری درس قرآن دانش آموزان پسر با نیازهای ویژه ذهنی پایه ششم ابتدایی شهر اراک. دانشگاه اراک، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

چهارباشلو، حسین (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم، تعلیمات اجتماعی (مدنی)، هدیه‌های آسمانی و قرآن پایه‌های سوم تا پنجم ابتدایی سال ۱۳۸۸ به منظور بررسی برخی مقوله‌های تربیت اخلاقی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حاجی زاهدی، محمد (۱۳۷۷). عوامل مؤثر در موفقیت دانش‌آموزان در درس قرآن سال دوم مدارس راهنمایی (شهر مشهد). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

خدرلو، عباسعلی (۱۳۸۴). بررسی محتوای کتاب جدیدالتالیف هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی از دیدگاه معلمان شهرستان خوی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده علوم اجتماعی و روان‌شناسی.

خوش خلق، ایرج (۱۳۸۸). ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه جدید قرآن در دانش‌آموزان پایه سوم. پژوهشکده تعلیم و تربیت آموزش و پرورش.

درامامی، نرگس (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم، تعلیمات اجتماعی (مدنی)، هدیه‌های آسمانی و قرآن پایه‌های سوم تا پنجم ابتدایی سال ۱۳۸۸ به منظور بررسی برخی مقوله‌های تربیت اخلاقی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.

رضایی، اسفندیار (۱۳۸۴). بررسی علل ضعف سوادآموزان دوره تکمیلی و پایان دوره در درس قرآن از دیدگاه آموزشیاران و سوادآموزان در استان قزوین شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش استان قزوین.

روحانی، ندا (۱۳۹۳). کاربرد تصویرسازی در آموزش قرآن به کودکان دبستانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه کاشان، دانشکده هنر و معماری.

ریاضی، سپند (۱۳۷۷). بررسی موانع و مشکلات تحقق اهداف برنامه‌های آموزشی قرآن در دبیرستان‌های دخترانه تهران از دیدگاه دبیران ارشد برنامه ریزی. کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم، دانشکده علوم تربیتی.

سعیدی رضوانی، محمود؛ پرتو، مسلم؛ سرشور خراسانی، غلام عباس (۱۳۸۸). ارزشیابی برون داد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۳۱(۸)، ۷-۳۶.

شعبانی، زهرا (۱۳۸۸). بررسی ارزشیابی برنامه درسی قرآن پایه چهارم ابتدایی. دو فصلنامه تربیت اسلامی، ۴(۸)، ۱۴۰-۱۰۵.

شیخ پور، ابراهیم. سعیدی گراغانی، عباس (۱۳۹۳). عوامل مؤثر بر استفاده از روش تدریس فعال درس هدیه‌های آسمانی در دوره ابتدایی از دیدگاه آموزگاران. نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان‌شناسی.

صفرزایی، حبیب‌الله (۱۳۹۲). عوامل مؤثر بر روخوانی، روان‌خوانی و انس با قرآن دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان هیرمند از دیدگاه معلمان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

صفوی، محمدرضا (۱۳۹۳). طراحی و ارزشیابی اثربخشی الگوی آموزش قرآن کریم در دوره ی

- ابتدایی. پایان نامه دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی. طاهری، حسن (۱۳۷۷). ارزشیابی برنامه درسی آموزش قرآن پایه اول ابتدایی (آزمایشی) در دبستان‌های پسرانه و دخترانه. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش و پرورش.
- فتوحی، بیتا (۱۳۹۱). مطالعه میزان به کارگیری روش‌های آموزش قرآن در دوره ابتدایی از دیدگاه معلمان شهراسدآباد سال ۹۰-۱۳۹۱. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بوعلی سینا، پژوهشکده ادبیات.
- گیوکی، سمیه (۱۳۹۴). بررسی اثربخشی تغییرات برنامه درسی قرآن مدارس ابتدایی شاهد و ایثارگر شهر بیرجند. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بیرجند، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
- محمد حسن، زینب (۱۳۹۴). بررسی تأثیر کتاب هدیه‌های آسمانی پایه دوم و سوم ابتدایی روی رشد معنوی دانش‌آموزان. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
- منصوری، پروانه (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر بهبود آموزش قرآن از منظر معلمان دوره ابتدایی شهر تهران در سال تحصیلی ۹۱-۹۲. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی.
- منوچهری، نقی (۱۳۷۴). بررسی مشکلات و دلایل عدم دسترسی به اهداف برنامه‌های آموزش درس قرآن در مدارس ابتدایی شهرستان همدان. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز. دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
- میرزامحمدی، محمد حسن؛ افشار، عبدالله؛ شاهرزائی، سید رسول و قبادی، محترم (۱۳۹۱). ارزشیابی برون داد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۱۲(۴۵)، ۲۳-۴۴.
- نگارش، حمید. دامن پاک مقدم، ناهید (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی تربیت اسلامی در مدارس راهنمایی استان قم و راهکارهای مدیریتی درمان آن. مجله مدیریت فرهنگی، ۳(۵)، ۳۷-۵۹.
- نیکوکار، شکوفه (۱۳۸۵). بررسی تأثیر آموزش تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمان) بر رفتار دینی دانش‌آموزان کلاس چهارم ابتدایی منطقه ۵ و ۱۶ (از دید معاونین و معلمان). دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی.
- وکیل، مسعود (۱۳۸۱). نگاهی به برنامه جدید آموزش قرآن کریم در آموزش و پرورش ایران. نشریه رشد آموزش قرآن، ۱.
- هومن، عباس (۱۳۷۹). ارزشیابی جامع اجرای آزمایشی برنامه آموزش قرآن در پایه‌های اول، دوم ابتدایی سراسر کشور، در سال تحصیلی ۷۸-۷۹. پژوهشکده تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش.